

ФОРМУВАННЯ КУРСАНТА ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасний етап розвитку вітчизняної системи освіти визначається інтеграцією Української держави у світовий освітній простір. Цей процес супроводжується створенням нової парадигми, орієнтованої на формування освіченої творчої особистості, забезпеченням умов для розкриття здібностей цієї особистості та спрямуванням її на використання свого суб'єктивного досвіду.

Підготовка фахівців з високим рівнем професійної компетентності й різнобічним особистісним розвитком, здатних до безперервного самовдосконалення, постійного поповнення й розширення спектра своїх знань і вмінь, тобто здатних навчатися впродовж усього життя, є одним із центральних завдань сучасної вищої освіти.

Отже, соціальне замовлення суспільства на сьогодні полягає у формуванні особистості, здатної самостійно виявляти, оцінювати та використовувати інформацію, досліджувати й аналізувати будь-які ситуації, явища тощо.

На успішність навчання курсантів у юридичних вищих навчальних закладах (ВНЗ) впливає багато чинників, зокрема: матеріальне становище, стан здоров'я, вік, родинний стан, рівень довузівської підготовки, володіння навичками самоорганізації, планування й контролю своєї діяльності (насамперед, навчальної), мотиви обрання ВНЗ, адекватність початкових уявлень про специфіку навчання у вищому навчальному закладі, організація навчального

процесу у ВНЗ, матеріальна база ВНЗ, рівень кваліфікації викладачів, престижність вищого навчального закладу й, зрештою, індивідуальні психологічні особливості курсантів.

Зважаючи на вищевикладене, метою цієї статті є дослідження процесу формування курсанта як суб'єкта навчальної діяльності, аналіз особливостей його навчальної діяльності.

Аналіз тенденцій розвитку освіти, результатів реальної навчально-виховної практики свідчить про те, що система відомчої освіти не завжди оперативно реагує на нові процеси в педагогіці, часто не виявляє належної уваги до духовим потребам і соціального досвіду курсантів. На нашу думку, проблема полягає у дотриманні в навчальному процесі переважно традиційного підходу, ознаками якого є:

- орієнтування на посереднього курсанта;
- шаблонна побудова навчальних занять;
- репродуктивна специфіка викладання, суб'єктно-об'єктний характер відносин між курсантом і викладачем;
- монологічна форма навчання, за якої викладач має активну роль, а курсант – пасивну.

У галузі теорії та методики професійної юридичної освіти переважають наукові розробки, в яких об'єктом дослідження є студенти й курсанти вищих навчальних закладів системи МВС. І. Зимня розглядає суб'єктів навчальної діяльності в контексті загальноприйнятої соціокультурної «педагогічної» схеми вікової періодизації, з огляду на вплив типу провідної діяльності в загальному контексті навчальної діяльності. Виучениками є студенти, слухачі, курсанти, екстерни, асистенти-стажисти, інтерни, клінічні ординатори, здобувачі, аспіранти (ад'юнкти) і докторанти – всі вони реалізують сукупність соціальних ролей, функцій і мають соціальний статус [6].

Студентський вік – це час піднесення фізичного й розумового розвитку людини. У цьому віці відбувається постійне зростання працездатності, динаміки активної діяльності та продуктивності [12, с. 86]. У студентів спостерігається розвиток вербального інтелекту, пам'яті, підвищується рівень спостережливості й загальна культура.

Студентському віку властиві максималізм, прагнення якнайшвидшого вияву себе у складних життєвих ситуаціях, іноді без досить ґрунтовної оцінки ймовірних наслідків здійснених учинків. У цей період психологи найчастіше спостерігають байдуже ставлення до досвіду інших людей, а поради, зауваження й вказівки дорослих можуть сприйматися як безпідставне втручання в особисте життя [4]. Для зазначеного віку характерне прагнення незалежності, самостійності, захоплення новим, однак поряд із самовпевненістю нерідко виникає сумнів у своїх можливостях, що може виявитися в безсоромності, недбалості, негативізмі й навіть в агресивності.

Чому одні студенти багато й залюбки працюють над оволодінням знаннями та професійною майстерністю, а виникаючі труднощі тільки збільшують їх енергію та бажання досягти поставленої мети, тимчасом як інші все роблять не дуже вже охоче, а будь-які значні перешкоди різко знижують їх активність аж до руйнування навчальної діяльності? Такі розбіжності можна побачити за тих самих зовнішніх умов навчальної діяльності (соціально-економічне становище, організація й методичне забезпечення навчального процесу, кваліфікація викладача тощо).

Під час пояснення цього феномену психологи й педагоги найчастіше апелюють до таких індивідуально-психологічних особливостей виучеників, як рівень інтелекту (здібність до оволодіння знаннями, уміннями, навичками й успішного застосування їх для розв'язання завдань); креативність (здатність самостійно створювати нові знання); навчальна мотивація, що забезпечує глибокі позитивні емоції в процесі досягнення навчальних цілей; висока самооцінка, що сприяє формуванню високого рівня домагань тощо.

Найважливішими чинниками успішного навчання у ВНЗ є характер навчальної мотивації, її енергетичний рівень і структура. Деякі науковці прямолінійно поділяють мотивацію навчальної діяльності на недостатню і позитивну, зараховуючи до останньої пізнавальні, професійні й навіть моральні мотиви. У такій інтерпретації виникає прямолінійний і майже однозначний зв'язок позитивної мотивації з успішністю навчання [4].

Під час більш диференційованого аналізу мотивів навчальної діяльності виділяють спрямованість на здобуття знань, на оволодіння професією, на одержання диплома. Існує прямий кореляційний зв'язок між спрямованістю на здобуття знань та успішністю навчання. У двох інших видах спрямованості такого зв'язку не виявлено.

Студенти, які мають на меті здобуття знань, характеризуються високою регулярністю навчальної діяльності, цілеспрямованістю, сильною волею тощо. Студенти, спрямовані на оволодіння професією, часто виявляють виборність, поділяючи навчальні дисципліни на «потрібні» і «непотрібні» для їх професійного становлення, що може позначатися на академічній успішності. Настанова на одержання диплома формує у студента ще менше вимог до обрання засобів на зазначеному шляху (нерегулярне відвідування занять, «штурмівщина», шпаргалки тощо).

Процес навчання є не тільки роботою педагога, але й передбачає відповідну діяльність студента. У цьому полягає двобічний характер зазначеного процесу. П. Каптерев зауважує, що найвидатніший учений і учень початкової школи перебувають хоч і на протилежних позиціях, але тих самих ступенів індивідуального розвитку й удосконалення: один на вершині, а другий – аж насподі. Утім вони обоє однаково працюють своїм розумом, навчаються, хоча й кожен своєрідно. Вони є діячами однієї царини, незважаючи на те, що мають таку відмінність [7].

Отже, однією з актуальних проблем у галузі підготовки фахівців у межах вищих навчальних закладів є формування особистості курсанта як суб'єкта навчальної діяльності.

Процес набуття життєвого досвіду людиною, що полягає в оволодінні знаннями, уміннями і навичками, позначається декількома поняттями: навчальна діяльність, навчання, наuczіння (учение) і напучання (научение).

Навчальна діяльність – це процес, у результаті якого людина здобуває або змінює наявні в неї знання, уміння й навички, удосконалює й розвиває свої здібності [9, с. 285].

Така діяльність дає змогу людині адаптуватися до навколишнього світу, орієнтуватися в ньому, успішніше й повніше задовольняти свої основні потреби, у тому числі потреби інтелектуального зростання й персонального розвитку.

Поняття «навчання» є досить складним і багатоаспектним. Воно передбачає спільну навчальну діяльність виученика (учня, студента тощо) і вчителя, характеризує процес передавання знань, учень і навичок.

За визначенням Н. Ключової, навчання є формою організації процесу передавання знань, соціальною системою, спрямованою на передавання майбутньому поколінню досвіду попередніх [10, с. 323]. Навчання – це активний процес, у якому взаємодіють учитель і виученик.

Є. Рапацевич визначає навчання як цілеспрямований педагогічний процес організації та стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності особистості щодо оволодіння науковими знаннями, уміннями й навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду, морально-естетичних поглядів і переконань [13, с. 50].

У сучасному розумінні для процесу навчання характерні такі ознаки: двобічний характер; спільна діяльність педагогів та учнів за умови керівної ролі педагога; спеціальна планомірна організація й управління; цілісність та єдність; відповідність закономірностям вікового розвитку учнів; управління розвитком і вихованням учнів [11].

Відомий фахівець у галузі педагогіки Г. Коджаспірова додає до цих визначень трактування навчання як пробудження й задоволення пізнавальної активності людини шляхом її залучення до загальних професіональних знань, способів їх здобуття, збереження й застосування у своїй практиці [8, с. 95].

Р. Немов твердить, що поняття «наuczіння» також належить до навчальної діяльності, але під час його використання в науці звертають увагу здебільшого на те, що у складі навчальної діяльності припадає на учня [9, с. 285]. Тут йдеться про навчальні дії, що вчиняє особистість, спрямовані на розвиток здібностей, здобуття необхідних навчальних знань.

Найбільш повне визначення поняття «наuczіння» навів І. Ільясов: це процес оволодіння конкретними видами знань, умінь і навичок на відміну від набуття індивідом логічних і

творчих засобів пізнавальної діяльності, а також на відміну від інших змін психічних процесів і діяльності – переходу від безпосередності, мимовільності до опосередкованості й довільності, від зовнішнього плану здійснення процесів до внутрішнього [5].

Навчальна діяльність має певну структуру [14, с. 268]: мотиви навчальної діяльності; поставлення навчальних завдань; навчальні дії; контроль; оцінка.

Виходячи із цієї структури сутність навчальної діяльності полягає в розв'язанні навчальних завдань, основною відмінністю яких є те, що їх мета й результат – це змінення самого діючого суб'єкта, що полягає в оволодінні певними способами дії, а не в зміні предметів, з якими діє суб'єкт. Розв'язання окремого навчального завдання визначає цілісний акт навчальної діяльності, тобто ту її найпростішу «одиницю», усередині якої виявляється побудова цього виду діяльності загалом. Здійснення такого акту передбачає такі позиції: актуалізація специфічного мотиву навчальної діяльності; визначення кінцевої навчальної мети; попереднє визначення системи перехідних цілей і способів їх досягнення; реалізація системи суто навчальних дій; виконання дій контролю; оцінка результатів навчальної діяльності.

Сучасні дослідники зазначають, що навчання як педагогічний процес має двобічний характер і процес навчання у ВНЗ не є винятком. На одному боці в ньому виступає педагог, що читає (викладає) матеріал й управляє цим процесом. На другому боці цього процесу перебувають студенти, для яких дидактичний процес набуває характеру наочності, тобто активного опанування матеріалу.

Педагогічний процес – це послідовні зміни в усіх його учасниках: вихованці просуваються (у позитивний або негативний бік) у своїй вихованості й навченості, а педагог збагачує (або втрачає) свою професійну компетентність; обоє учасники цього процесу діалектично пов'язані як суб'єкти та об'єкти, обоє хоча й по-різному, проте розвивають свою соціальність [3].

Таким чином, головними складовими процесу навчання є викладання та навчіння. В їх єдності полягає основна сутнісна дидактична характеристика навчання. В елементарній формі відношення «викладання – навчіння» виявляється в конкретній взаємодії педагога й курсанта, однак тільки такою взаємодією не обмежується. Курсант у системі дидактичних відносин виступає як об'єкт викладання та як суб'єкт навчіння, як суб'єкт навчальної діяльності. У цій подвійності функцій виявляється активність курсанта як діючого суб'єкта.

У педагогіці суб'єктом навчальної діяльності вважають носія предметно-практичної активності й пізнання, який змінює інших людей і самого себе [8, с. 144]. Суб'єктність людини виявляється в її життєдіяльності, спілкуванні, самосвідомості.

Розвиток людини як особистості й суб'єкта освіти обов'язково містить такі складові:

- розвиток інтелекту;
- розвиток емоційної сфери;
- розвиток стійкості до стресорів;
- розвиток упевненості в собі та прийняття себе;
- розвиток позитивного ставлення до світу та прийняття інших;
- розвиток самостійності, автономності;
- розвиток мотивації самоактуалізації, самовдосконалення.

Разом ці ідеї можна назвати позитивною педагогікою й гуманістичною психологією виховання та навчання [2].

У соціально-психологічній характеристиці курсанта як суб'єкта педагогічного процесу необхідно також зважити на те, що цей етап розвитку його життя співвідноситься із формуванням порівняної економічної самостійності, віддаленням від рідної домівки.

Отже, формування курсанта як суб'єкта навчальної діяльності передбачає насамперед навчання його вміння планувати, організовувати свою діяльність, визначати навчальні дії, необхідні для успішного навчання, програму їх реалізації на базі конкретного навчального матеріалу, а також чітку організацію вправ для їх формування.

Звернімо особливу увагу на ті типи навчально-пізнавальної діяльності ВНЗ, за яких формується курсант як суб'єкт навчальної діяльності.

Слухання, усвідомлення, опанування (персоніфікація навчальної інформації на лекціях, семінарських, практичних та інших заняттях). Курсантам, особливо на першому курсі навчання, важко сприймати мовну інформацію (так, наприклад, одні не можуть виокремити головне, а інші не встигають занотувувати). У такому разі викладачеві необхідно відчувати аудиторію й реагувати на труднощі курсантів, змінювати темп лекції, тембр і гучність мовлення, повторювати й пояснювати викладене.

Читання, сприйняття, перероблення, опанування письмової інформації. Курсантові важливо навчитися раціонального читання, що видається науково обґрунтованою технологією, яка забезпечує читання й персоніфікацію максимального обсягу інформації впродовж найкоротшого часу з докладанням мінімальних зусиль. Продуктивність читання залежить від його швидкості, яка повинна поєднуватися зі складністю, типом читання та його новизною.

Конспектування. Цю форму роботи курсанти здійснюють під час прослухування лекції та читання літератури. Способи роботи за такої форми діяльності можуть бути різними: курсанти можуть записувати без усвідомлювання, записувати головне й одночасно усвідомлювати записане, вести опорний конспект із більш поглибленим усвідомленням тексту. Існує декілька способів конспектування.

Виконання вправ, розв'язання завдань. Основна мета такої форми роботи – формування вмінь у процесі вивчення конкретних дисциплін. Ще донедавна у вищих навчальних закладах існувала думка, що завдання й вправи слід практикувати у сфері вивчення природничо-наукових, технічних і точних дисциплін. Утім освітня практика переконливо довела помилковість такого судження. Завдання та вправи є доречними для всіх, у тому числі й правових, дисциплін у ВНЗ. Незважаючи на їх неоднаковий характер, вони необхідні для розвитку аналітичного мислення і самостійності курсантів.

Навчальні дослідження як найважливіший тип роботи, що формує курсанта як суб'єкта навчальної діяльності. Така форма роботи стала обов'язковою у ВНЗ від другої половини ХХ століття. До навчальних досліджень у ВНЗ належать курсові й дипломні роботи, реферати, різноманітні проекти тощо. Виконання навчальних досліджень вимагає від курсантів високого ступеня самостійності й пізнавальної активності, сприяє розвитку вмінь здійснення наукових пошуків і формуванню аналітичного мислення, а також викликає і поглиблює інтерес до тієї або іншої науки.

Виконання творчих навчальних завдань. Розвиток творчих здібностей, уміння мислити й діяти самостійно є запорукою успішності формування курсанта як суб'єкта навчальної діяльності. Творчі здібності виявляються у здатності курсанта мислити нетрадиційно, шукати нові підходи до розв'язання навчальних і наукових проблем.

Формування курсанта як суб'єкта навчальної діяльності – це не процес, що має швидкоплинний характер, а тривала цілеспрямована спільна діяльність викладача та курсанта. О. Белошицький та І. Бережна вирізняють декілька послідовних стадій цього процесу [1, с. 63].

Перша стадія – адаптація до умов ВНЗ. Аналіз практики свідчить, що на першому курсі навчання курсантів домінує активне пристосування їх до нових умов, відбувається засвоєння вимог вищого навчального закладу, усвідомлення своїх прав та обов'язків. Процес адаптації курсанта є суперечливим і складним, утім закономірним та необхідним, і не можна залишати курсанта наодинці з його проблемами в цей важкий період. Процес адаптації повинен бути керованим, тобто цілеспрямованим, планомірним і організованим, що сприятиме забезпеченню максимального виявлення індивідуальних можливостей кожного курсанта в умовах навчальної діяльності.

Друга стадія – ідентифікація з вимогами навчальної та навчально-професійної діяльності. Ця стадія спрямована на активне засвоєння і кваліфіковане здійснення курсантом своєї соціальної ролі. Цей етап передбачає підготовку курсанта до майбутньої спеціалізації, свідоме керівництво своєю діяльністю й поведінкою на засадах усвідомлених мотивів і цілей.

Третя стадія – самореалізація в освітньому процесі – полягає в цілеспрямованому формуванні особистісних якостей і професійних умінь курсанта. При цьому в усіх видах діяльності забезпечено взаємозв'язок і поєднання мотивів та цілей, внутрішніх інтенцій із зовнішнім педагогічним впливом. На цій стадії підвищується самодетермінація й усвідомлена самореалізація в різних видах діяльності. Чим сильнішою є пізнавальна мотивація в суб'єктів педагогічного процесу, тим більш складні завдання вони здатні розв'язати.

Четверта стадія – самопроекування професійного становлення курсанта, що полягає у виявленні суб'єктності курсанта, який здійснює самостійне, цілеспрямоване перетворення початкових здібностей і особистісних властивостей на соціально та професійно значущі якості.

Таким чином, навчальна діяльність курсанта у вищому навчальному закладі – це лише один з аспектів цілісного професійного й особистісного формування людини.

Навчальну діяльність курсанта розуміють як цілеспрямований, регламентований планами та програмами, керований процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, розвитку і становлення особистості курсанта. У процесі навчальної діяльності курсант відіграє роль її суб'єкта, тобто носія предметно-практичної активності й пізнання.

Формування курсанта як суб'єкта навчальної діяльності передбачає оволодіння ним основними формами цієї діяльності, вмінням планувати й організовувати цю діяльність, визначати навчальні дії, необхідні для навчання, та програму їх здійснення. Особливо важливо для курсанта як суб'єкта навчальної діяльності опанувати її основні форми: слухання; усвідомлення; засвоєння навчальної інформації; конспектування; виконання вправ; розв'язання завдань; здійснення навчальних досліджень тощо.

Сучасні дослідники виокремлюють такі стадії формування курсанта як суб'єкта навчальної діяльності: адаптація до умов ВНЗ; ідентифікація з вимогами навчальної та навчально-професійної діяльності; самореалізація курсанта в освітньому процесі; самопроекування професійного становлення.

Становлення курсанта як суб'єкта навчальної діяльності можна вважати детермінованим, керованим і здатним самостійно розвиватися процесом. При цьому він може бути більш-менш керованим залежно від розв'язуваних завдань, змісту, методів і засобів, а також потреб та можливостей суб'єктів цього процесу.

Література:

1. Белошицкий А.В., Бережная И.Ф. Становление субъектности студентов в образовательном процессе вуза // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 60-66.
2. Бордовая Н.В., Реан А.А. Педагогика: учебник для вузов / Н.В. Бордовая, А.А. Реан. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с. – (Серия «Учебник нового века»). – С. 171.
3. Вульф В.З., Иванов В.Д. Основы педагогики в лекциях, ситуациях, первоисточниках: учебное пособие / В.З. Вульф, В.Д. Иванов. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 288 с.
4. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы. – Мн.: Тесей, 2003. – 351 с.
5. Ильясов И.И. Структура процесса учения. – М.: Издательство МГУ, 1986.
6. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебное пособие / И.А. Зимняя. – Ростов н/Д: Феникс, 1997. – 480 с.
7. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения / Под ред. А.М. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
8. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.
9. Немов Р.С. Психология. – М.: ВЛАДОС, 1998. – Кн. 2: Психология образования. – 608 с.
10. Педагогическая психология / Под ред. Н.В. Клюевой. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 400 с.
11. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов педагогических вузов: в 2 кн. – Кн. 1. – М.: ВЛАДОС, 1999.
12. Ростопшин П. Психология и педагогика. – М.: ПРИОР, 2000. – 96 с.
13. Современный словарь по педагогике / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: «Современное слово», 2001. – 928 с.
14. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 542 с.

Статтю присвячено вивченню важливої проблеми – формуванню курсанта як суб'єкта навчальної діяльності. Зважаючи на зміни, які відбуваються у структурі вищої освіти, слід наголосити, що вони повинні

супроводжуватися істотними зрушеннями у формуванні особистісно орієнтованої моделі викладання. У статті розглядається специфіка переходу до цієї моделі викладання в юридичному вищому навчальному закладі.

Ключові слова: навчальна діяльність, суб'єкт навчальної діяльності, навчання, індивідуально-психологічні особливості студентів, інтелект, креативність, навчальна мотивація, рівень домагань, самооцінка, навчання (учение), викладання.

Статья посвящена изучению важной проблемы – формированию курсанта как субъекта учебной деятельности. Ввиду изменений, происходящих в структуре высшего образования, следует отметить, что они должны сопровождаться существенными сдвигами в формировании личностно ориентированной модели преподавания. В статье рассматривается специфика перехода к этой модели преподавания в юридическом высшем учебном заведении.

Ключевые слова: учебная деятельность, субъект учебной деятельности, обучение, индивидуально-психологические особенности студентов, интеллект, креативность, учебная мотивация, уровень притязаний, самооценка, учение, преподавание.

This article examines the important problem – the formation of cadet as the subject of training activities. Based on the changes that occur in the structure of higher education should pay attention to the fact that these changes should be accompanied by significant shifts in the formation of personality-oriented model of teaching. Specificity of the transition to this model of teaching in university law addressed in this article.

Key words: educational activities, the subject of training activities, training, individual psychological characteristics of students, intelligence, creativity, learning motivation, level of aspirations, self-esteem, tutoring, teaching.